

מצוות מזוזה - בהלכה

מים ראשונים: מצוות מזוזה מעוטרת בהלכות רבות ובאגדות נאות, חלקן גם משולבות. לפיכך, חלקנו את הדף העוסק במצווה "מרגלית" זו, לשניים. לזה העוסק בהלכה, הריהו כאן, ולזה העוסק באגדה הריהו שם. והמשולבים ישולבו.

וְשַׁמְתֶם אֶת דְּבַר אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל יַדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם: וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְךָ וּבְלַכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ: וְכַתַּבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ: (דברים יא יח-כ).¹

וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל לְבַבְךָ: וְשָׁנַנְתָּם לְבִנְיָךָ וּדְבַרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלַכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ: וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יַדְךָ וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ: וְכַתַּבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ: ס (דברים ו ו-ט).²

וְלָקַחוּ מִן הַדָּם וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמַּשְׁקוֹף עַל הַבְּתִימִים אֲשֶׁר יֵאָכְלוּ אֹתוֹ בְּהָם: (שמות יב ז).³

וְהִגִּישׁוּ אֲדָנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדֶּלֶת אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדָנָיו אֶת אֲזָנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וְעָבְדוּ לְעֵלָם: (שמות כא ו).⁴

משנה מסכת מנחות סוף פרק ג, תחילת פרק ד

שני שעירי יום הכפורים מעכבין זה את זה. שני כבשי עצרת מעכבין זה את זה ... שבעה קני מנורה מעכבין זה את זה ... שתי פרשיות שבמזוזה מעכבות זו את זו ואפילו כתב אחד מעכבן. ארבע פרשיות שבתפילין מעכבות זו את זו ואפילו כתב אחד מעכבן. ארבע ציציות מעכבות זו את זו שארבעתן מצוה אחת ... התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת. תפילה של יד אינה מעכבת של ראש ושל ראש אינה מעכבת של יד. הסולת והשמן אינם מעכבין את היין ולא היין מעכבן. המתנות שעל מזבח החיצון אינן מעכבות זו את זו.⁵

¹ נכרכה מצוות מזוזה עם מצוות תפילין ולימוד תורה, ובמעטפת גם מצוות קריאת שמע שזו פרשתה השנייה. מצוות מזוזה היא חלק מהציווי הכולל: "ושמתם את דברי אלה". היכן תשימו? ראשית ועיקר על לבבכם ועל נפשכם, ולפי שהאדם זקוק לדברים מוחשיים, באה ההשמה גם על ידכם ובין עיניכם. ובאה אחריה המצווה ללמד את הבנים, ובאה גם ההשמה על מזוזות הבתים והשערים. והגמול על כולם נחתם בפסוק: "למען ירבו ימיכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם פרי הארץ", גמול שניתן לצרפו להבטחות דומות על אריכות ימים כמו במצוות כיבוד אב ואב (שמות כ יב, דברים ה טז), שילוח הקן (דברים כב ז) ושמירה על מידות ומשקלות (דברים כה טו). ראה פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק כג שזו גם הבטחה שלא יבוא עוד מבול על הארץ: "וכן התקינו חכמים שיהיה שבועת נח בכל יום ויום, שנאמר: למען ירבו ימיכם וימי בניכם". נטעם מעט גם מברכה זו, אך עיקר עניינינו הפעם הוא להתבשר מהלכות מצוות מזוזה וכמובן לא 'הלכה למעשה'.

² כבר קדם הציווי על מצוות מזוזה בפרשת קריאת שמע הראשונה שנזכרה בפרשת השבוע שעבר ואתחנן, דברים פרק ו. גם כאן נכרכו מצוות תפילין, לימוד תורה ומזוזה, (אך בסדר שונה) תחת הציווי הכולל: "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווך". היכן יהיו? תחילה על לבבך, ומשם ל"שננתם לבניך" ומשם לתפילין ולמזוזה: לראש, ליד ולבית. אם בפרשתנו נסמכה מזוזה ללימוד תורה וקריאת שמע, כאן הסמיכות היא למצוות תפילין. והלכות רבות נלמדות מסמיכות אלה. וכבר אמרו חכמים: "אפילו מאן דלא דריש סמוכים בכל התורה - במשנה תורה דריש" (מסכת ברכות דף כא עמוד ב). כך או כך, שתי פרשות שמע אלה כתובות על קלף המזוזה כסדר שהן כתובות בתורה וכסדר שבסידור, היינו בסדר הפוך ממה שהבאנו לעיל.

³ ובהמשך הפרק שם פסוק יג: "והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עלכם ולא יהיה בכם נגף למשחית בהלתי בארץ מצרים" ובפסוק כג שם: "ועבר ה' לנגף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף". האם באה התורה לומר שקביעת פרשות שמע על המזוזה היא הסימן שזה בית יהודי ולא נכרי? במצרים - דם, ובארץ - שמע ישראל. בה בעת, מהדהד בפסוקים אלה מוטיב סילוק נגף ומשחית. האם מוטיב זה נשאר? האם תפקיד המזוזה הוא להגן על יושבי הבית? להגן מפני מה?

⁴ חוזרת המזוזה (כקורת פתח הבית) גם בדין עבד עברי שנרצע. חז"ל מדגישים את האוזן שברציעה, באמירה: "אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים - ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו - ירצע" (קידושין כב ע"ב). ראה דברינו [אוזן ששמעה בסיני](#) בפרשת משפטים. אבל אפשר גם ליצור קשר דרך המזוזה. רציעת העבד על מזוזת הדלת מתחברת לשתי המזוזות לעיל. למזוזת יציאת מצרים הצבועה "בדמייך חיי" המסמלת את יציאת העם מבית עבדים וכעת אדם זה מוותר על חירותו! ולמזוזת הבית, אדם שמוותר על חירותו נרצע ליד פסוקי קריאת שמע שמסמלים את קבלת עול מלכות שמים.

⁵ בתוך מסכת המוקדשת לדיני המנחות במקדש (ראה דברינו [קרבן מנחה לה'](#) בפרשת ויקרא), ואגב דיון מה מעכב את מה ומה אינו מעכב, 'מגניבה' המשנה הלכות הנוגעות לציצית, תפילין ומזוזה (משולש שפרא להלן בהלכה ובאגדה ויסודו ללא ספק בפרשתנו ובסדר קריאת שמע שתקנו חז"ל). ראה דברי הרמב"ם בפירושו לתחילת פרק ד שם: 'אבל דיני הציצית והתפילין והמזוזות וסדר עשייתן והברכות הראויות להן וכן הדינים השייכים להן ... אין ממטרת חבורנו לדבר בכך ... והיה המשנה לא קבעה למצות אלו דברים מיוחדים הכוללים את כל משפטיהם כדי שנפרשם. וטעם הדבר לדעת פרסומן בזמן חבור המשנה, ושהם היו דברים מפורסמים רגילים אצל ההמונים והיחידים לא נעלם עניינם מאף אחד, ולפיכך לא היה מקום לדעתו לדבר בהם וכו' ". אבל לדיני המנחות כן מקדישה המשנה פירוט רב של דינים (וכן בתוספתא אחותה של המשנה) ואילו לתפילין, ציצית ומזוזה וגם לספר תורה אין מסכתות ייעודיות גם לא בשילוב שלהם כפי שעשו מחברי ההלכות (הרמב"ם למשל בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה). הלכות מזוזה פזורות בש"ס: משנה, תוספתא ותלמודים (בירושלמי עוד יותר מבבלי) במגוון מסכתות ולפי ההלכה הספציפית: החיוב

מסכת יומא דפים י"א - י"ב - "ובשעריך"⁶

תנו רבנן: כל הלשכות שהיו במקדש לא היו להן מזוזה, חוץ מלשכת פרהדרין שהיה בה בית דירה לכהן גדול. אמר רבי יהודה: והלא כמה לשכות היו במקדש שהיה להן בית דירה, ולא היה להן מזוזה. אלא, לשכת פרהדרין גזירה היתה.⁷

דתנו רבנן: כל השערים שהיו שם לא היה להם מזוזה, חוץ משער ניקנור, שלפנים ממנו לשכת פרהדרין.⁸

תנו רבנן: בשעריך - אחד שערי בתים, אחד שערי חצירות, ואחד שערי מדינות, ואחד שערי עיירות, יש בהן חובת מצוה למקום. משום שנאמר: "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך".⁹ אמר ליה אביי לרב ספרא: הני אבולי דמחוזא מאי טעמא לא עבדו להו רבנן מזוזה? אמר ליה: הנהו חזוק לאקרא דכובי הוא דעבידי.¹⁰ אמר ליה: ואקרא דכובי גופה תבעי מזוזה, דהא אית בה דירה לשומר בית האסורין! דהא תניא: בית הכנסת שיש בו בית דירה לחזן הכנסת - חייבת במזוזה.¹¹ אלא אמר אביי: משום סכנה.¹² דתניא: מזוזות יחיד נבדקת פעמים בשבוע, ושל רבים פעמים ביובל. ואמר רבי יהודה: מעשה בארטבין אחד שהיה בודק מזוזות בשוק העליון של צפורי, ומצאו קסדור אחד ונטל ממנו אלף זוז.¹³

התניא: בשעריך - אחד שערי בתים, ואחד שערי חצירות, ואחד שערי מדינות, ואחד שערי עיירות, ורפת, ולולין, ומתבן, ואוצרות יין, ואוצרות שמן - חייבין במזוזה.¹⁴

במצווה - מסכת ברכות, אופן הכתיבה - מסכת מנחות אגב כתיבת ספרי תורה ותפילין, טלטול - בשבת, אילו בתים חייבים במזוזה - מסכת יומא אגב לשכות המקדש וכו'. ויש לתמוה כיצד זה זכתה מגילת אסתר למסכת לעצמה (וזיכתה את קריאת התורה בציבור) ולא מצוות אלה שהן מהתורה. נשמח למשוב משואבי המים.

⁶ נפתח במסכת יומא. אגב דיון בהפרשת כהן גדול שבעה ימים לפני יום הכיפורים ללשכתו, צוות ועולות הלכות מזוזה בתלמוד הבבלי. נביא מקצתם ובדילוגים ונתמקד בחובת מזוזה בשערים..

⁷ "תנו רבנן" זה הוא מדרש הלכה על הפסוקים בפרשתנו, ראה מדרש תנאים דברים ו ט ששיחזר הופמן. הלכה פשוטה היא שלשכות בית המקדש שבהם הכהנים שבמשמרת היו אוכלים וישנים פטורות ממזוזה, חוץ מלשכת פרהדרין או פלהדרין של הכהן הגדול. נראה ששיטת חכמים היא שהחייב של לשכת כהן גדול היא מהתורה ושאר לשכות המקדש פטורות מטעם לא ברור (אולי משום שהכהנים היו מתחלפים כל שבוע ואין זה מקום מגורים קבוע לאדם מסוים). שיטת רבי יהודה היא שכל הלשכות פטורות מהתורה משום שזו "דירה בעל כורחה" ואין "שמה דירה", ועל לשכת כהן גדול גזרו שכן יניח מזוזה (היינו מדרבנן) "שלא יאמרו כהן גדול חבוש בבית האסורים". ובאמת, אסור לכהן גדול לצאת מהמקדש, ואם כך, זו דירתו הקבועה.

⁸ משיכה הגמרא שם לדיון על **שערי המקדש** (מסכת מידות פרק א) ומביאה מקור תנאי נוסף (גם הוא במדרש תנאים לדברים) שהם פטורים ממזוזה, חוץ משער ניקנור שהוביל ללשכת פרהדרין. מכאן, מגיעה הגמרא לדיון המיוחד לגבי חובת מזוזה בשערים (לא בבתיים). שהיה התורה אומרת במפורש "ובשעריך". ראה מדרש אגדה (בבב) דברים ו ט: "ובשעריך. כשם שחייב להניח מזוזה על כל פתח בית, כך צריך להניח מזוזה על כל שער ושער". פשט הפסוק הוא ברור: מצווה להניח מזוזה "בביתך", במקומות הפרטיים - זה בית יהודי, ומצווה היא להניח "בשעריך" - במקומות הציבוריים: חצר, מבוי, שכונה, עיר של יהודים. ראה פירוש אבן עזרא על מצוות רציעת העבד, שמות כא ו שנעשית לעיני כל במזוזת שער העיר ולא בביתו של האדון.

⁹ לפי מקור תנאי זה פשוט שגם שערים חייבים במזוזה. ראה פירוש רש"י על הפסוק בפרשה: "ובשעריך - לרבות שערי חצרות ושערי מדינות ושערי עיירות", ופירוש רש"י כאן בגמרא: "אחד שערי מדינות - יש מדינה מוקפת הרים ויערים בכמה פרסאות ואין יוצאין ממנה אלא דרך שערים כגון ארץ הגר". מדינה כאן היא עיר ולא במשמעות המודרנית של ימינו.

¹⁰ הנוהג היה שהלכה למעשה לא הניחו מזוזות על השערים. שואל אביי (אמורא דור רביעי! בבב) את רב ספרא: מדוע אין מזוזות על שערי העיר מחוזה? ותשובת רב ספרא היא: משום ששערים אלה רק באים לחזק בניין שעומד על גביהם (רש"י שם: "בנין בנוי עליהן ונקרא כובי, והשערים תחתיו עשויין ככיפה ובניין הבנוי על גבי כיפין חזק יותר"). תשובה זו נראית קצת דחוקה. מדוע לא יתחייב שער מצד עצמו במזוזה? להלן נראה את כל ההלכות המגדירות מה הוא בית - "ביתך, אבל יש גם "בשעריך".

¹¹ אביי לא מסתפק בתשובתו של רב ספרא וממשיך להקשות מדוע לא יתחייב השער שהרי יש בו "דירה לשומר בית האסורים" (אולי הכוונה לשומר שבפתח השער או שהיה שם חדר מעצר לכל מי שלא הורשה להיכנס לעיר). ממהלך הדברים כאן אנחנו שומעים את ההלכה שנראה להלן, שמזוזה היא רק במקום מגורים, אך עדיין כתוב בתורה: "על מזוזות ביתך ובשעריך"!

¹² משיב אביי על שאלתו הוא שהסיבה שאין אנו מקיימים מצוות "ובשעריך" היא סיבה של סכנה. רש"י שם: "שלא יאמר המלך כשפים עשיתם בשערי עירי". ומוסיף שטיינזלץ: "שעיר שכולה של יהודים ודאי שהייתה חייבת במזוזה במקום כזה. אלא כיון שיש שם נכרים, יכול הדבר להביא סכנה שיאשימו את היהודים בכשפים או בריגול". מזוזה בשערים תלויה בריבונות (בארץ)!

¹³ לעניין סכנה זו מחברת הגמרא את דין בדיקת המזוזה! עיקר סיבת הבדיקה היא: "שמא נקרעה ממנה אות אחת או נמחקה מפני שהיא קבועה בכתלים מרקבת" (לשון הרמב"ם). אך מדוע בתדירות כה נמוכה: מזוזה פרטית פעמיים בשבע שנים (שבוע=שמיטה) ומזוזה ציבורית רק פעמיים ביובל (חמישים שנה)? רש"י נותן נימוק מעניין לגבי בדיקת מזוזה של רבים: "כל דבר שהוא של רבים אין להטריח עליו הרבה שאם תטרח יהא כל אחד אומר יעשו חבירי", אבל פשט הגמרא הוא שמיעוט הבדיקות הוא משום סכנה! כך או כך, תדירות זו מובאת להלכה ברמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ה ובש"ע יורה דעה רצא א (מהם צטט עוד הרבה להלן). האם בימינו שמחד גיסא אין סכנה ומאידך גיסא בתי המזוזה אטומים יותר, נשנה את תדירות בדיקת המזוזות?

¹⁴ בהמשך הסוגיה ואגב מחלוקת רב כהנא ורב יהודה אילו בתים 'נחותים' חייבים במזוזה, מובא מקור תנאי זה בו חוזר עיקר הדין בשערים חייבים במזוזה. כך גם עולה מדברי רב שמואל בר יהודה, בהמשך הסוגיה שם, שמונה לפני רבא רשימה של שישה (או שבעה) שערים שאינם חייבים במזוזה. וכך גם מובא להלכה ברמב"ם הנ"ל ובשולחן ערוך יורה דפו א (הרמ"א שם מסתייג במקרים של שתופות גוי ויהודי). מנגד, יש לנו מדרש הלכה, ספרי דברים פיסקא לו שקושר את "בשעריך" עם "ביתך" ופוסט רשימה ארוכה של שערים משום שאינם "בית דירה": "מה ביתך בית דירה, אף שעריך בית דירה". על פי אותו כלל הוא פוסט ממזוזה את שערי המקדש מהם התחילה הסוגיה, בקביעה פשוטה: "מה ביתך חול, אף מקדש חול. מיכן אמרו הלשכות פתוחות לקודש - קודש,

מסכת יומא דף יא עמוד ב

תנו רבנן: בית הכנסת ובית האשה ובית השותפין - חייבת במזוזה.¹⁵ - פשיטא! - מהו דתימא: ביתך - ולא ביתה, ביתך - ולא בתיהם, קמשמע לן.¹⁶ - ואימא הכי נמי!¹⁷ אמר קרא: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם", הני בעו חיי והני לא בעו חיי?¹⁸ אלא ביתך למה לי?¹⁹ - כדרבא. דאמר רבא: דרך ביאתך, וכי עקר איניש - כרעיה דימינא עקר ברישא (כאשר אדם צועד - רגל ימין נעקרת תחילה).²⁰

מסכת מנחות דפים לא ע"ב - לד ע"א²¹

אמר ר' זעירי אמר רב חננאל אמר רב: מזוזה שכתבה שתיים שתיים - כשרה.²² ... אתמר נמי: אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, ואמרי לה אמר רב אחא בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מזוזה שעשאה שתיים ושלש ואחת - כשרה, ובלבד שלא יעשנה כקובה, ובלבד שלא יעשנה כזנב.²³ אמר רב חסדא: "על הארץ" - בשיטה (שורה) אחרונה; איכא דאמרי: בסוף שיטה, ואיכא דאמרי: בתחילת שיטה. מאן דאמר: בסוף שיטה, כגובה שמים על הארץ; ומאן דאמר: בתחילת שיטה, כי היכי דמרחקא שמים מארץ.²⁴

ר' ירמיה אומר משום רבינו: תפילין ומזוזות נכתבות שלא מן הכתב, ואין צריכות שירטוט. והילכתא: תפילין לא בעי שרטוט, ומזוזה בעיא שירטוט, ואידי ואידי נכתבות שלא מן הכתב; מאי טעמא? מיגרס גריסין.²⁵

פתוחות לחול - חול". סוף דבר, נראה שחובת מזוזה בשערים היא דין מורכב שעבר לא מעט דיונים וגלגולים, מפשט הפסוק "ובשערך", עד למציאות המורכבת של שערי המקדש מחד גיסא ושערי מקומות מגורים מעורבים יהודים-כנענים, מאידך גיסא.¹⁵ ראה מסכת ברכות פרק ג משנה ג: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון". לפיכך, המשך הדיון בגמרא שמעלה את האפשרות שבית האשה יהיה פטור ממזוזה. נראה שמתייחס לאגף חדרים שהיה מיועד לנשות הבית בעבודתן ולמנוחה. ועל"פ, אם האשה היא בעלת הבית, נראה שאין שום ספק בחיוב הבית במזוזה.¹⁶ בא ומשמיע לנו שבית הכנסת ובית האשה ובית השותפין חייבים במזוזה. אנו נוסף ש"ביתו של אדם זו אשתו", "חכמת נשים בנתה ביתה", ואת דברי ר' יוסי "מעולם לא קריתי לאשתי אשתי ... אלא בית" (שבת קיח ע"ב, רש"י שם: "אשתי ביתי - שהיא עיקר של בית", דברינו אשתי ביתי ושורי שדי במיוחדים). אם כן, איך ייתכן שאשה שהיא הבית לא תהיה חלק ממצוות מזוזה?¹⁷ מאן דהו מתעקש שאולי באמת נדרוש "ביתך ולא בתיהם" ובכל זאת נפטור אותם ממזוזה. תשובת הגמרא היא, שמיד לאחר מצוות ציצית כתוב בתורה: "למען ירבו ימיכם וכו'" - וכי גברים צריכים חיים ונשים לא צריכות?¹⁸ ראה גמרא בבא בתרא קי ע"ב בד"ק ירושה, שהיא מנסה להקיש מדיני ירושה לפסוק שלנו ושואלת: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם, הכי נמי בניכם ולא בנותיכם?", ועונה: "ברכה שאנ". ברכת למען ירבו ימיכם חלה על כולם. ואנו נוסף שהנשים הם מקור החיות, הן שמביאות חיים לעולם, אם הן לא תרבינה ימים ושנים, גם הגברים לא ירבו. והרוצה להעמיק עוד, יפנה לגמרא קידושין לד ע"א בדיון על מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות מתפילין, משום שהקיש עם תלמוד תורה. גם שם מציעה הגמרא שאי לכך אולי נפטור נשים גם ממצוות מזוזה משום שהוקשה לתלמוד תורה (בפסוקים בפרשתנו לעיל): "ונקיש מזוזה לתלמוד תורה!". ותשובת הגמרא גם שם היא: "לא סלקא דעתך, דכתיב: למען ירבו ימיכם, גברי בעי חיי, נשי לא בעי חיי?". ראה שם גם ניסיון הפוך להקיש תפילין למזוזה ולחייב נשים בתפילין. הצעה זו נדחת, אבל אולי יש בה גרעין לסיפור על נשים שהניחו תפילין כמו מיכל בת כושי (בת שאול, עירובין צו) וגם בתקופת בעלי התוספות היו שעשו זאת. והרוצה להעמיק בנושא זה יפנה למאמר של הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ באתר דעת במסגרת הדיון הרחב של קיום מצוות עשה שהזמן גרמא ע"י נשים.

אנו חוזרים ומתעקשים להיכנס אל בית המדרש ולחזור ולומר לחכמים שוב ש"ביתו של אדם זו אשתו", "חכמת נשים בנתה ביתה", ודברי ר' יוסי "מעולם לא קריתי לאשתי אשתי ... אלא בית" (שבת קיח ע"ב), וכוונת הכתוב "ביתך" היא לומר שהנכנס לביתו נכנס אל משפחתו והמזוזה היא שמקדמת את פניו. אבל הגמרא מבינה שכבר למדנו שבית אשה (לא נשואה) חייבת במזוזה מכח עצמה, מכח "למען ירבו ימיכם" ולפיכך היא חוזרת ושואלת: אז מה באה המילה "ביתך" ללמדנו?¹⁹ הכניסה לבית תהיה ברגל ימין. מכלל זה "דרך ביאתך" לומדים הלכות חשובות ובהם למשל הנחת המזוזה בצד ימין של הפתח. ראה מדרש אגדה (בובר) דברים ו ט: "ביתך. ביתך כתיב דרך ביאתך, כי עייל איניש רגל הימין מכניס תחילה לבית, מכאן שצריך להניח מזוזה מימין הפתח שהוא עומד מבחוץ".

גמרא מנחות היא מקור מרכזי נוסף לדיני המזוזה: כתיבתה והנחתה בעיקר. ראה המשנה בה פתחנו.²¹ "מזוזה צריכה שרטוט" כפי שמובא בגמרא להלן, היינו סימון עדין של השורות וכתיבה ישרה על גביהן (תפילין לשם השוואה אינם דורשים שרטוט, ספרי תורה ומזוזות כן). אבל כמות המילים בשורה איננה מוגדרת וניתן לכתוב גם שתי מילים בלבד ובצורה הדומה לכתובת שירת הים (אריח על גבי לבנה) או שירת האזינו (לבנה על גבי לבנה). ראה שירת הים - כתיבתה ואמירתה.

אפילו מילה אחת בשורה ואפילו מספר שונה של מילים בשורה - כשר, אבל לא "כקובה" היינו אהול היינו פירמדה: מילה אחת בשורה ראשונה, שתיים בשנייה, שלוש בשלישית וכו' וגם לא "כזנב" היינו פירמדה הפוכה. ולאחר שישלים הכתיבה כדת יגלול את הקלף משמאל לימין כלשון הגמרא שם: "א"ר חלבו: חזינא ליה לרב הונא דכריך לה מאחד כלפי שמע", וכלשון הרמב"ם: "כשכופלין אותה, גוללין אותה מסוף השיטה לתחילתה, עד שתמצא כשיפתח הקורא לקרות יקרא מראש השיטה לסופה".

המילים "על הארץ" החותמות את הכתוב במזוזה (סוף פרשה שנייה של קריאת שמע), תיכתבנה בשורה האחרונה בנפרד (וממילא "כימי השמים" יכתב בסוף השורה האחת לפני האחרונה). אבל איפה נכתוב את "על הארץ", בתחילת השורה או בסופה (עם רווח גדול מתחילת השורה)? דעה אחת: בסוף השורה, להמחיש "כגובה שמים על הארץ", השמים למעלה והארץ מתחתיה. לדעה השנייה: בתחילת השורה, על מנת להרחיק את השמים מהארץ (או ההפך): "כי היכי דמרחקא שמים מארץ". ולהלכה, יש מסורת מאד קבועה כיצד נכתבת המזוזה על פני 22 שורות (6 לפרשה הראשונה ו-16 לפרשה השנייה), כולל רווח של "פרשה פתוחה" בין הפרשות בניגוד לאופן כתיבתן בתורה בפרשות סתומות. ראה הסבר בדף לא ע"ב בגמרא מנחות שטיינזלץ.

נושא השרטוט כבר הזכרנו. ראה בגמרא שם "כתבה אגרת - פסולה", אגרת היא כתיבה חופשית בלא שרטוט השורות (וגם בלא הקפדה על כתיב חסר וכתיב מלא). כאן מדובר בכתיבה עצמה אם מותר לכתוב "מהראש" (בעל פה), בלי לעיין בנוסח כתוב. מדוע? כי פרשות קריאת שמע שכתובות במזוזה: "מיגרס גריסין - והוטים הם בפי כל אדם ואין טועים בהם" (רש"י). ראה סוגיה מקבילה בגמרא מגילה יח ע"ב שבספרי תורה ומגילת אסתר "אסור לכתוב אות אחת שלא מן הכתב". ושם הסיפור על רבי מאיר שהיה סופר

תנו רבנן: "וכתבתם" - יכול יכתבנה על האבנים?²⁶ נאמר כאן "כתיבה" ונאמר להלן "כתיבה", מה להלן על הספר, אף כאן על הספר;²⁷ או פֶּלֶךְ לדרך זו: נאמר כאן כתיבה ונאמר להלן כתיבה, מה להלן על האבנים, אף כאן על האבנים!²⁸ נראה למי דומה, דנין כתיבה הנוהגת לדורות מכתובה הנוהגת לדורות, ואין דנין כתיבה הנוהגת לדורות מכתובה שאינה נוהגת לדורות, וכמו שנאמר להלן: "ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו" (ירמיהו לו יח).²⁹ אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי, רחמנא אמר: "על מזוזות", ואת אמרת: נילף כתיבה כתיבה!³⁰ אמר קרא: "וכתבתם" - כתיבה תמה, והדר "על המזוזות".³¹

ואמר רב יהודה אמר שמואל: תלאה במקל - פסולה; מאי טעמא? "בשעריך" בעינן ... ואמר רב יהודה אמר שמואל: מצוה להניחה בתוך חללו של פתח. פשיטא, "בשעריך" אמר רחמנא!³²

של בית מונבז המלך היו עושים בפונדקותיהן כן, זכר למזוזה.³³

אמר אמימר: האי פיתחא דאקרנא חייב במזוזה.³⁴ ... רב פפא איקלע לבי מר שמואל, חזא ההוא פיתחא דלא הוה ליה אלא פְּצִים אחד משמאלא ועבידא ליה מזוזה.³⁵ א"ל: כמאן? כרבי מאיר ... דתניא: בית שאין לו אלא

סתם וכשבא למקום שלא הייתה להם מגילה "כתבה מלבו וקראה" (כי הקריאה חייבת להיות מהכתב). הלכה זו מובאת ברמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק א הלכה יב: "ומותר לכתוב תפילין ומזוזה שלא מן הכתב שהכל גורסין פרשיות אלו, אבל ספר תורה אסור לכתוב אפילו אות אחת שלא מן הכתב". כך גם מובא בטור יורה דעה רפח, ובהלכות תפילין, אורח חיים סימן לב. למעשה, נוהגים הסופרים להמיר ולכתוב גם מזוזות "מן הכתב". להלכה, יש כאן חיבור מעניין עם הציווי "ושנתם לבניך ודברת בם" שבפרשות. פרשות מזוזה (ותפילין) קבועות על פתח הבית אבל צריכות להיות קבועות גם בראש.

²⁶ דלגנו בגמרא לדרך לד ע"א להשלים את נושא הכתיבה. למה לא נכתוב היינו נחקק או נסתת את פרשות קריאת שמע על מזוזת הבית ממש? שואלת הגמרא. והרי יש לנו את התקדים של כתיבת התורה על אבנים כציווי בדברים כז א-ח: "וְהָיָה בַיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לָךְ וְהִקְמַתְךָ אֶת אַבְנֵים גְּדֹלוֹת וְשָׂדֶת אֲתָם בְּשֵׂיֶד: ... וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּיָד בְּאֵר הַיֵּטֵב". וכמסופר ביהושע ח ל-לב שיהושע אכן קיים מצווה זו: "אִזְ וַיִּבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר עֵיבָל ... וַיִּכְתֹּב שָׁם עַל הָאֲבָנִים אֶת מִשְׁנֵה תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר קָתַב לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל". ראה דברינו [האבן תשמור את האבן](#) בפרשת כי תבוא. מנהג שהיה נפוץ גם בתרבויות אחרות לחקוק חוקים והוראות המלך על אבנים.

²⁷ "להלן" זה היא כתיבת התורה על ספר כפי שמסביר שטיינזלץ (רש"י מביא את הפסוק: "וכתב לה ספר כריתות"). יש בתורה מספר כתיבות על ספר (שמות ז יד, במדבר ה כג), אבל נראה שהכוונה כאן לפסוק בדברים יז יח: "וְהָיָה כְּשֶׁבַתְּוּ עַל כֶּסֶף מִמֶּלְכְּתוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַפְּהִנִים הַלְוִיִּם". כתיבה אומרת הגמרא היא על ספר, על קלף.

²⁸ המקשה לא מוותר ומביא הוכחה שגם על אבנים יש שימוש בפועל "כתיבה".

²⁹ רק כתיבה על ספר ובדיו היא כתיבה לדורות משיבה הגמרא ונעזרת בפסוק מכתבתו של ברוך בן נריה מפי ירמיהו.

³⁰ ורב אחא בנו של רבא לא מוותר! למה בכלל לדרוש גזירה שווה "כתיבה-כתיבה" מכתבות אחרות ולא להיצמד לפשט הפסוקים בפרשותינו: "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" - כתיבה על מזוזת הפתח פשוטה כמשמעה. בדומה לסוגית "בשעריך" לעיל.

³¹ רק על נייר ובדיו ניתן לכתוב "כתיבה תמה" ומדייקת (ראה לעיל שרטוט), מתרצת הגמרא ומפרידה בין המילה "וכתבתם" ובין המילים "על מזוזות". תחילה יכתוב ואח"כ ישים. גם תירוץ זה דחוק והגמרא נאלצת לחזור ולהיעזר גם בגזירה השווה "כתיבה - כתיבה" כפי שפתחה ולשלב את שני התירוץ. ראה שם רש"י שגם על אבנים אפשר לכתוב יפה: "יחקקה בסכין על האבנים, דהויא כתיבה תמה". מה שמעניין בסוגיה זו היא לימודם של אמוראים מאוחרים. לאחר שמצוות המזוזה כבר הייתה נהוגה, הם חוזרים לפסוקי התורה, בדומה לסוגית "ובשעריך" בגמרא יומא לעיל. ושואלים שאלה פשוטה ובסיסית הנובעת מפשט הפסוקים: למה לא לחקוק את פסוקי המזוזה ממש על האבן, או שמא על עץ, על הקורה עצמה? משהו קבוע ויציב, משהו שהוא חלק מהבית עצמו ולא "דבר המיטלטל"! נראה שהתשובה קשורה בהווי החיים כפי שראינו בדיון "בשעריך" לעיל. הלכת יסוד היא שהמזוזה היא "חובת הדר" (מי שגר) ולפיכך מוטלת על השוכר ולא על המשכיר ואין ליטול אותה כאשר הוא יוצא מהבית (אלא אם נכנס נכרי לגור תחתיו). במצב של תנועה של אנשים בין הבתים: שוכרים ומשכירים, עוברים מעיר לעיר, בסביבה יהודית-נכרית מעורבת, אין טעם בחקיקה של פרשות המזוזה על אבן. ונראה להוסיף, כתיבת התורה על אבנים הייתה בשבעים לשון ומופנית כלפי אומות העולם - בגישה הפסימית של רבי יהודה או האופטימית של רבי שמעון (בדברינו [האבן תשמור את האבן](#) בפרשת כי תבוא). אבל המזוזה היא דבר אינטימי פנימי בין עם ישראל והקב"ה. המזוזה היא הבית היהודי, היהודי הוא אדם גולה ונווד, אין להשאירה לנכרי אם נמכר הבית (ראה שו"ע ערוך יורה דעה אם הנכרי מבקש מזוזה רפט ו1). לא נוכל כמובן להביא את כל ההלכות האלה והרי הם חקוקות בלשון ונשאר לדורות כסימן של בית יהודי, הוא מעין תחליף לרעיון המעניין שמובע בסוגיה 'קטנה' זו.

³² הלכות רבות נאמרו גם בקשר למקום המזוזה ואופן הנחתה (קביעתה) על קורת הפתח. "מצוה להניחה בטפח הסמוך לרשות הרבים ... כדי שיפגע במזוזה מיד", "במזוזה הלך אחר היכר ציר", "מצוה להניחה בתחילת שליש העליון ... מגביה מן הקרקע טפח, ומרחיק מן הקורה טפח, וכל הפתח כולו כשר למזוזה". יש בה גם דין "תעשה ולא מן העשוי" בדומה לסוכה, ולפיכך: "העמיד לה מלבן של קנים, חותך שפופרת ומניחה ... לא שנו אלא שהעמיד ולבסוף חתך והניחה, אבל חתך והניח ולבסוף העמיד - פסולה, תעשה - ולא מן העשוי". ומדוע אנו מניחים אותה באלכסון? פשרה בין השיטה שצריכה להיות "זקופה" ובין השיטה שצריכה להיות שוכבת לרוחב הקורה (שולחן ערוך יורה דעה הלכות מזוזה רפט ו1). לא נוכל כמובן להביא את כל ההלכות האלה והרי הם חקוקות בלשון ברורה ונעימה בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרקים ה-ו לרמב"ם, ובשולחן ערוך יורה דעה רפה-רצא.

³³ ראה ההלכה בבבלי מנחות מד ע"א ובירושלמי מגילה ד יב שאורח הלן באכסניה (פונדק) אינו חייב במזוזה. אבל בית מונבז (ראה עליהם במסכת יומא פרק ג משנה י) החמירו לעשות מעין זכר למזוזה גם כשהיו בדרכים ותלו אותה על המקל כארעי. כך גם במצוות חינוך לקטנים נכון בבית ילדים שגרים בו רק ילדים שאינם בני מצוה ואולי גם לא הגיעו לגיל חינוך, אין חובה לשים מזוזה, אבל מניחים משום מנהג וכזכר ולחינוך. ושוב בלשון הרמב"ם: "ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזה לבתיהם". נראה שהכוונה היא גם לשתפם בעשייה!

³⁴ פתח שהוא בקצה קיר, בזווית, שרק צד אחד שלו הוא "פתח" שנעשה. הצד השני אינו אלא הקיר הסמוך.

³⁵ הייתה רק קורה אחת מצד שמאל לפתח (כשנכנסים לבית מסתבר).

פצים אחד – רבי מאיר מחייב במזוזה, וחכמים פוטרין. מאי טעמא דרבנן? מזוזה כתיב. מאי טעמא דר' מאיר? דתניא: מזוזות - שומע אני מיעוט מזוזות שתיים. כשהוא אומר מזוזות בפרשה שניה ... ריבוי אחר ריבוי, ואין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט. מיעוט הכתוב למזוזה אחת.³⁶

במזוזה הלך אחר הרגיל.³⁷

מסכת שבת דף עט עמוד ב

תפילין שֶׁבְּלוּ וספר תורה שֶׁבְּלָה - אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה.³⁸

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ט הלכה ג

העושה מזוזה לעצמו אומר: "לעשות מזוזה". ... כשהוא קובע, אומר: "ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו על מצות מזוזה".³⁹

רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרכים ה-40

מנהג פשוט שכותבים על המזוזה מבחוץ כנגד הרייח שבין פרשה לפרשה "שדי" ואין בזה הפסד לפי שהוא מבחוץ. אבל אלו שכותבין מבפנים שמות המלאכים או שמות קדושים או פסוק או חותמות הרי הן בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא. שאלו הטיפשים לא די להם שביטלו המצוה, אלא שעשו מצוה גדולה שהיא יחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו כאילו הוא קמיע של הניית עצמן כמו שעלה על לבם הסכל שזהו דבר המהנהג בהבלי העולם.

חייב אדם להיזהר במזוזה מפני שהיא חובת הכל תמיד. וכל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם שמו של הקב"ה ויזכור אהבתו ויעור משנתו ושגיותו בהבלי הזמן. וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים. אמרו חכמים הראשונים: כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק הוא שלא יחטא, שהרי יש לו מזכירין רבים והן הם המלאכים שמצילין אותו מלחטוא, שנאמר: "חונה מלאך יי' סביב ליראיו ויחלצם", בריך רחמנא דסייען.⁴¹

שבת שלום

³⁶ גם בצורת הפתח (הדלת, השער) נאמרו דינים רבים שמפורטים כאמור ברמב"ם ובשולחן ערוך ושאר ספרי ההלכה, ראה שילובם בהגדרת הבית עצמו אם חייב או לא, ברמב"ם המסכם: "עשרה תנאין יש בבית ואחר כך יתחייב הדר בו לעשות לו מזוזה ... ואלו הן: שיהיה בו ארבע אמות על ארבע אמות או יתר, ושתהיינה לו שתי מזוזות, ויהיה לו משקוף, ותהיה לו תקרה, ויהיו לו דלתות, ויהיה השער גבוה עשרה טפחים או יותר, ויהיה הבית חול, ויהיה עשוי לדירת אדם, ועשוי לדירת כבוד, ועשוי לדירת קבע". ומכולם ראינו להביא קטע זה מהגמרא שבו הדיון אם יש חובת מזוזה בפתח שיש לו רק קורה אחת. ראה מדרש ספרי דברים פרשת ואתחנן פסקא לו שמביא את שיטת רבי ישמעאל (שגם רבי עקיבא מסכים לה) שקובעת את ההלכה הבסיסית שלמרות שכתוב בתורה "מזוזות" בלשון רבים, יש להניח רק מזוזה אחת (כי כתוב מזוזות בכתב חסר). הקרי "מזוזות" מלמד שצריך שיהיה פתח עם שתי מזוזות (קורות), אבל הכתיב החסר "מזוזת" מלמד שמניחים רק מזוזה אחת (על קורה אחת). רבי מאיר מבין בשיטת רבי ישמעאל ורבי עקיבא רבותיו שאי לכך גם אם יש צורת פתח עם קורה אחת – תתחייב זו במזוזה. בא מדרש משלי (בובר) פרק ח פסוק לד ומחדש חידוש גדול על בסיס מקור זה: "לשמור מזוזות פתחי ... ר' לוי אומר: שתי מזוזות, מזוזה אחת מכאן ומזוזה אחת מכאן. ר' ישמעאל אומר: מזוזה אחת. וחכמים אומרים: הלכה כדברי ר' ישמעאל. למה? שאם אדם עושה שתי מזוזות, אינו יודע איזהו עיקר ואיזהו טפל". ר' לוי מייצג קריאה פשטנית של המקרא, בדומה ל"בשעריך" שראינו לעיל שאם התורה אומרת: "וכתבתם על מזוזות ביתך" – יש להניח מזוזה על כל אחת משתי קורות הפתח (אולי אחת בימין הנכנס שפונה את הבית פנימה, ואחת בימין שפונה אל החוץ – "ברוך אתה בבוואך ובצאתך"). ולא מצאנו מקור קדום ממדרש משלי זה לשיטה מיוחדת זו.

³⁷ אם יש חדר שיש לו מספר פתחים אין חייב במזוזה אלא הפתח הראשי שבו רגילים להיכנס ולצאת. ראה שם על בית מדרשו של רבי שלא הייתה מזוזה בפתח הצדדי שבו נכנס רבי. אבל להלכה, שוב ברמב"ם: "בית שיש לו פתחים הרבה, אף על פי שאינו רגיל לצאת ולבוא אלא באחת מהן חייב לעשות מזוזה בכל פתח ופתח".

³⁸ מנגד ראה עדיפותם של תפילין ומזוזות על פני ספרי תורה, שהספרים נכתבים בכל לשון ותפילין ומזוזות רק באשורית, היינו בלשון הקודש – בעברית (מגילה פרק א משנה ח). ראה עוד בירושלמי מגילה פרק ד הלכה יב מחלוקת שמואל ורב חונה: תפילה ומזוזה, מי קודם? והסיוע לשיטת שמואל שמזוזה קודמת ממקור תנאי שאומר: "תפילה שֶׁבְּלָה עושין אותה מזוזה, מזוזה שבלת אין עושין אותה תפילין, למה שמעלין בקודש ולא מורידין". ואין הלכה כשמואל, אלא כגמרא בבלי לעיל.

³⁹ וכך גם "העושה תפילין לעצמו" וכן "העושה ציצית לעצמו", סוכה, לולב ועוד. זו שיטת הירושלמי שמברכים ברכת המצוות לא רק על קיום המצווה: נטילת הלולב, הנחת התפילין, הישיבה בסוכה, קביעת המזוזה וכו', אלא גם על הכנתה: עשיית הלולב (קטיפתו מהעץ? אגידתו?), עשיית התפילין (כתיבת הקלפים? בניית הבתים?), עשיית המזוזה: כתיבתה, הכנת הקלף? וכבר הרחבנו לדון בשיטה מיוחדת זו שנזכרת בלשון רפה גם בתלמוד הבבלי, בדברינו [וציונו לעשות סוכה](#) בחג הסוכות. ולהלכה אין אנו נוהגים אלא לברך על קביעת המזוזה: " ... אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה".

⁴⁰ צטטנו הרבה מהלכות מזוזה של הרמב"ם. נסכם בהלכה הפותחת והמסכמת שם ויהיה זה מבוא לדף האח מצוות מזוזה באגדה.

⁴¹ בלי קמעות והוספת שמות על המזוזה (היום מוסיפים את הכיתוב: כוזו במוכתז כוזו שהוא על פי הקבלה), אבל עם מלאכים.

